

De Valkhofburcht en de wensdromen

Contouren van een realistischer plan

In bepaalde kringen in Nijmegen is men voorstander voor herbouw van de in 1796-1797 bijna geheel afgebroken Valkhofburcht. Met de regelmaat van griepexplosies laaien in die kringen de discussies hierover dan ook telkens op.

De eerste vraag die zich voor de voorstanders van herbouw voordoet is of het mogelijk is om een historisch betrouwbare kopie van het verdwenen origineel te bouwen. Met het origineel wordt hier dan bedoeld de Valkhofburcht zoals deze er bij stond op de vooravond van de betreurde afbraak.

Of reconstructie aan de hand van de vele afbeeldingen die bewaard zijn gebleven mogelijk is, is nog maar de vraag. Die afbeeldingen geven, om maar eens iets te noemen, de proporties van de diverse onderdelen van het enorme complex vaak zo

verschillend weer, dat het aan de hand daarvan al heel moeilijk wordt om de goede verhoudingen vast te stellen. De voorstanders van herbouw zien dit probleem zeer goed in, en zij betogen daarom ook meestal dat het tevens nodig zal zijn er ▶

Gezicht op de St.Nicolaaskapel en de ruïne van de St.Maartenskapel (rechts). Uiterst rechts de Belvédère. Pen- en penseeltekening in kleur gewassen van Anton Baron de Howen (Milton 1774-Nijmegen 1848) uit 1835. (collectie Commanderie van St.Jan, Nijmegen)

rie van St. Jan zijn voornamelijk reconstructies in oude stijl met moderne materialen. Het Stadhuis moest na de oorlogsbrand van binnen opnieuw opgebouwd worden. Van de Commanderie, nu in gebruik als gemeentemuseum, restte slechts een schamel overblijfsel van het vroegere klooster annex verpleeghuis van de Johannieters. De St. Stevenstoren is na de oorlogsverwoestingen opgebouwd met moderne brandvrije materialen.

Een bezwaar dat wel aangevoerd wordt, is dat de exacte plaats niet bekend zou zijn. Dit is slechts ten dele waar. De meetdienst van de gemeente Nijmegen heeft duidelijke contourentekeningen. Opgravingen en contourentekeningen zijn in het begin van deze eeuw gedaan en gemaakt door de Duitse wetenschapper Plath en Weve, stadsarchitect van Nijmegen. Eventuele twijfels zijn nog weg te nemen via infrarood luchtfotografie en bovenal via

elektrosondering van de bodem. Is de exacte plaats goed te bepalen, afbeeldingen van het inwendige van de Valkhofburcht zijn schaars. Toch behoeft dit geen belemmering te vormen. Nauwkeurige bestudering van het exterieur maakt een plaatsbepaling van de interieurruimten mogelijk via raampartijen, schoorstenen en trappenhuisen. Op basis van een dergelijke nauwkeurige bestudering van het exterieur, in combinatie met een nauwkeurige waarneming van interieurs van soortgelijke bouwwerken elders in Europa, en gewapend met een dosis historisch-bouwkundige kennis is een reconstructie zeer wel mogelijk. De eerder genoemde Nijmeegse monumenten bewijzen dit. ■

Drs. J. M. T. Nooy, is voorzitter van de Valkhofvereniging. De historische gegevens zijn verzameld door drs M. J. M. Dongelmans

de gegevens bij te betrekken die met behulp van opgravingen verkregen zijn.

De volgende vraag wordt dan: welke opgravingen? Bekend zijn die, welke in 1910-1911 zijn uitgevoerd onder leiding van *Jan Jacob Weve*, in leven een zeer verdienstelijk architect in dienst van de gemeente Nijmegen en een hartstochtelijk beoefenaar van de geschiedenis van het Valkhof. Met de gegevens die hij toen verkreeg, heeft hij een soort plattegrond ontworpen. Het is echter bekend dat hij de opgravingen steeksproefgewijze heeft gedaan, en dat hij zich daarbij heeft laten leiden door een dakenplan uit 1725, dat het grondplan van de gebouwen slechts zeer schematisch weergeeft. Men is het er tegenwoordig dan ook wel over eens dat zonder nieuwe opgravingen, waarbij dan het gehele terrein betrokken dient te worden, zéker geen werkelijk verantwoorde plattegrond te maken zal zijn. In 1796-1797 werden na afbraak van de muren namelijk ook de eronder liggende fundamenten uitgebroken. Dit geschiedde om zoveel mogelijk tufsteen te verkrijgen, die vormalen kon worden tot tras. Momenteel is (op een uitzondering na) niet bekend wat er misschien nog aan muurwerk (al dan niet toevalig) of aan puinsleuven in de grond aanwezig is, behalve dat het redelijkerwijze, in ieder geval relatief, heel weinig zal zijn.

Alleen nieuwe opgravingen kunnen daarover wellicht meer helderheid verschaffen. Eerst daarna zal het misschien (let wel: misschien, wellicht, misschien!) mogelijk worden om de juiste plaats en ook de dikte van de muren vast te stellen. De voorstanders van herbouw van de burcht zijn grote optimisten. Zij geloven zonder meer, dat het mogelijk moet zijn met behulp van opgravingen, afbeeldingen en archiefmateriaal (met name het al genoemde dakenplan) te komen tot een exacte kopie van het verdwenen origineel. Als men hen in hun optimisme tracht te volgen, wat is er dan op zijn best denkbaar als resultaat na de herbouw? Naar mijn mening heeft men dan verkregen een soort omhulsel ofwel een doos zonder inhoud, want over de binnenzijde van het complex is helaas bijna niets bekend. Voor zover men weet is daarvan geen enkele afbeelding bewaard gebleven. De herbouwers zullen – tenzij ze een invulling in moderne vormgeving voorstaan – gedwongen worden om een beroep te doen op allerlei, weliswaar aan de middeleeuwen ontleende, maar overigens geheel gefantaseerde bouwvormen.

Commanderie van St. Jan

Om dit te rechtvaardigen wijst men in kringen, waarbinnen men de voorstanders aantreft, graag op de in Nijmegen in de jaren '70 gerealiseerde herbouw van de Commanderie van St. Jan, thans gemeentemuseum. Deze verwijzing is maar zeer ten dele terecht.

Bij die herbouw kon men destijds gebruik maken van alle kelders en fundamenten en voorts van een aantal (brokstukken van) muren. Verder heeft vooral de architect die in tweede instantie leiding gaf aan de reconstructie wel degelijk getracht aansluiting te vinden bij het verleden van het gebouw. Bij gebrek aan voldoende gegevens zat er echter niet veel anders op

dan wat betreft de ruimtelijke indeling, in te haken op de behoeften van een museum.

Maar ook als men de Commanderie zou beschouwen als een voorbeeld van vrije invulling van een binnenruimte, dan is het, naar mijn mening, nog niet juist om, ter rechtvaardiging van het ontwerpen van fantasie-interieurs voor de burcht, te wijzen op dat gebouw. Immers, bij de herbouw van de Commanderie ging het vooral om de redding van een voor het beeld van de toch al zo geschonden benedenstad geheel onontbeerlijk gebouw. Daarentegen is het de voorstanders van herbouw van het Valkhof niet, althans zeker niet in eerste instantie, te doen om de verbetering van een geschonden, levend stadsbeeld. Als zij zo iets zouden willen, ligt het niet voor de hand om een beroep te doen op een gebouw, dat reeds twee eeuwen verdwenen is. Het gaat hun echt en vooral om het idee van de Valkhofburcht zélf!

Heel nauwkeurig herbouwen of niet

In zo'n geval herbouwt men, naar mijn stellige overtuiging, zeer nauwkeurig of anders helemaal niet. Natuurlijk is het onzinnig te eisen dat bij herbouw alle ruimten stuk voor stuk historisch getrouw worden gereconstrueerd (als zo iets al zou kunnen). Wel is het echter noodzakelijk – ten einde de kopie geloofwaardig te doen zijn – dat een aantal voor het complex zeer wezenlijke ruimten op historisch juiste wijze worden herbouwd.

Onder meer valt hierbij te denken aan het inwendige van de 'Reuzetoren' (het middelpunt van het complex) en aan de ruimte die aansluit op de nog bestaande absis van de St. Maartenskapel. Men moet er niet aan denken dat er, bij gebrek aan gegevens, allerlei romantische invullingen ontstaan, waarover dan voor niet-deskundige bezoekers een soort waas van authenticiteit komt te liggen.

De moeilijkheden en bezwaren stapelen zich op. De lijst was nog langer geworden, wanneer ons in dit kader meer ruimte ter beschikking had gestaan. Voor voorlopig is het voldoende.

Ten slotte nog twee overwegingen, één gevoelsmatig – maar subjectief zéér zwaar wegend –, en één uitermate 'objectief', wellicht de meest gevoelsmatige. Om hun argumenten extra kracht bij te zetten verwijzen de voorstanders van herbouw graag naar beroemde voorbeelden van totale herbouw van (groepen van) gebouwen zoals in de steden Ieper (markt en omgeving), Warschau (binnenstad) of Münster (Prinzipalmarkt). Ook voor Nederland zouden er een aantal interessante voorbeelden te vinden zijn. Is een beroep op deze voorbeelden terecht?

In alle boven genoemde situaties gaat het om gebouwen (of groepen van gebouwen) die reeds voor de verwoesting beroemd waren en die voor het beeld van die of die stad onmisbaar geacht werden. Dit vanwege hun grote (kunst)historische betekenis en vaak ook vanwege het feit, dat ze voor die of die stad een soort waarmerk vormden. Het verlies van die monumenten werd als zo wezenlijk ervaren dat de bewoners bereid waren om het gemis te

compenseren door de oprichting van kopieën.

Vormt het bovenstaande dan toch een pleidooi voor herbouw van het Valkhof? Naar mijn mening geenszins. In alle niet-Nijmeegse gevallen hadden de initiatiefnemers tot herbouw een zo levendige, en vooral: een zo levende, herinnering aan de verloren gegane originelen, dat ze in staat waren om hun waardering ervoor over te dragen op de nieuwe, exacte, kopieën. In Nijmegen echter is de burcht, zoals vermeld reeds bijna twee eeuwen uit het stadsbeeld verdwenen. Hoe kan men nu toch de waardering voor een gebouw, waaraan niemand meer een persoonlijke herinnering heeft overbrengen op een nieuw gebouw? De afstand tussen origineel en kopie is té groot geworden. Maar nogmaals, bij deze overweging speelt het gevoel een grotere rol dan het verstandelijke argument. Daarnaast is er echter het door niemand weerspreekbare feit dat van de hier genoemde monumenten massa's foto's bestonden, die niet slechts de 'indruk van' aan hun maker weergaven...

Een alternatief

Als men dan om al deze en nog meer redenen afziet van herbouw, is er dan geen zinvol alternatief? Mijns inziens is dit er, en wel in de vorm van een *contourenplan*. Om zo'n plan te kunnen realiseren zouden vooraf de reeds aangegeven opgravingen over het gehele terrein moeten plaats vinden. Hierbij zou getracht moeten worden om het bestaande geboomte zoveel mogelijk te ontzien. Helaas heeft het Valkhofpark nog niet lang geleden een opknaptbeurt ondergaan. Bij opgravingen zou deze wel grotendeels ongedaan gemaakt worden, wat ook weer jammer zou zijn. Op grond van de verkregen gegevens zouden vervolgens de grondslagen van de burcht in het park kunnen worden aangegeven door middel van bijvoorbeeld een geringe opmetseling van de muren. In Rijnsburg (abdijkerk) en in Egmond aan de Hoef (kasteel) heeft men met zo iets zeer aantrekkelijke resultaten bereikt.

Zo kan er voor de bezoekers van het Valkhofpark een leerzaam en tegelijk ook zeer attractief geheel ontstaan, dat heel wat goedkoper uit zal vallen dan de gedachte herbouw, die door, uiteraard optimistische, voorstanders wordt geschat op f 15.000.000,-. Als men al in staat zou zijn om zo'n enorm bedrag te voorschijn te gooien, laat men het dan stoppen in een te vormen fonds voor het onderhoud van de nog bestaande monumenten in Nijmegen. Dat zou goed zijn voor de stad en goed voor die monumenten. ■

De heer de Heiden is werkzaam op het Gemeente-archief van Nijmegen.